

מוסריות

שיקום הטוב המשותף בעידן מפולג

תאריך פרסום בעברית: 2022

סדנת קריאה והעמקה בספרו של הרב זקס

מבנה הספר:

חלק ראשון: העצמי הבודד **חלק שני:** השלכות - השוק והמדינה **חלק שלישי:** העודנו יכולים לחשוב ביחד? **חלק רביעי:** להיות אדם חלק חמישי: הדרך קדימה.

תקציר

מבוסס על סיכומו של יאיר רוטשילד - השילוח

הטיעון המרכזי של הרב זקס הוא שהמערב, בשעטתו הטכנולוגית, בדהירתו אל הקדמה ואל מימוש זכויות הפרט ובתיאוריות הפילוסופיות שלו, הותיר מאחור את המוסריות — אותה מוסריות שהכרחית להישרדותו ואשר בלעדיה לא יוכל להתקיים לאורך זמן. אך המוסר הוא רק הכלי. התכלית היא ריפוי עולם משוסע, מקוטב ומפולג; במילים אחרות, עולם שבור.

הבעיה המרכזית

במחצית הראשונה של הספר מתאר הרב זקס את **המצב החברתי** שכבר דובר רבות על אודותיו (פיחות באמון הציבור במוסדות החברתיים; הפיכתה של הפוליטיקה לפופוליסטית; בדידות מתרחבת המובילה לדיכאון, התמכרויות והתאבדויות; ערעור מעמד המשפחה והביטחון שהיא מעניקה ועוד) — וטוען כי הגורם המשותף לכל התופעות הללו הוא האינדיבידואליזציה ההולכת וגוברת של החברה המערבית. בלשונו, המעבר מ"אנחנו" ל"אני". הוא מתאר כיצד התפתחויות פילוסופיות, כלכליות, תרבותיות ופוליטיות הובילו להתכנסות של הפרט לתוך עצמו תוך התרחקות ואף התנתקות מהסביבה ומהחברה.

המעבר מערכים של "אנחנו" לערכים של "אני" (אינדיבידואליזציה), לדבריו, הוא שורש המשבר החברתי:

- < ירידה באמון הציבורי במוסדות
- < פוליטיקה פופוליסטית
- < בדידות, דיכאון והתמכרויות
- < ערעור מוסד המשפחה

ההשלכות

החברה המערבית סובלת מהתפוררות קהילות מוסריות, מה שמוביל להתרחקות הפרט מהחברה ולפגיעה במוסריות עצמה. מוסדות המדינה והכלכלה, המבוססים על חוזים ותועלת אישית, אינם מסוגלים לבדם להחזיק חברה חופשית ובריאה. התנתקות זו הביאה לחורבן קהילות המוסר, ובמידה מסוימת אף של המוסריות עצמה בצורתה המלאה (בהקשר זה נסמך הרב זקס על מחקרו של ג'ונתן היידט על סוגי המוסר).

הפתרון שמציע זקס

במחצית השנייה פונה הרב זקס להציע דרך לשינוי המגמה, ולהשיב את המשמעות והתקווה לחיים המערביים. הדרך לטעמו היא בהשבת המוסר למרכז השדה החברתי, ובניית מחדש של קהילות המוסר. בנייה של קהילה כזו דורשת מהחברה לחדול מהסתמכותה הבלעדית על מוסדות פוליטיים וכלכליים, שמטבעם הם מוסדות מבוססי חוזים, ולחזור להסתמך גם על מוסדות "בריתיים": כאלה שעניינם אינו הרווח האיש, אלא הטוב הכללי. קיומם של יחסי-

ברית בחברה ישלוף את האדם מבועתו האינדיבידואלית האומללה והריקנית, ויציב אותו שוב אל מול פני הזולת בעמדת אחריות שממנה נובעת משמעות.

כפי שניתן לצפות מהרב זקס, הספר משלב תיאוריות ומחקרים ממגוון תחומים רחב: פילוסופיה, פסיכולוגיה, אנתרופולוגיה, ביולוגיה ותורת המשחקים הם רק חלק מהמנעד של מבטו. כל אלה מתובלים גם בסיפורים ואנקדוטות רבות מסביבתו של הרב זקס, התורמים להבנת תמונות העולם הנכונות והשגויות בעיניו.

ביקורת יאיר רוטשילד – השילוח

זהו כנראה הספר הכי "חילוני" של הרב זקס, לפחות בין אלה שתורגמו לעברית. בניגוד לספרים כמו 'רדיקלית אז, רדיקלית עכשיו' או 'בלשון עתיד', הספר חורג מנקודת המבט היהודית ואפילו הדתית-בכלל. כתוצאה מכך, הדתיות מוצגת בו בצורה תועלתנית למדי – היכולה להזכיר את ההימור של פסקל – כיסוד איתן ואמין ליצירת חברה מוסרית. בכך מתעלם הרב זקס מאלמנטים אחרים, לא תועלתניים, של האמונה הדתית שהוא עוסק בהם בכתבים אחרים שלו, ואשר רוב המאמינים יטענו שהם מהותיים לה. עמדה זו זכתה לאי אלו ביקורת זה מכבר, אך לטעמי זהו המחיר שנאלץ הרב זקס לשלם כדי לפנות למכנה המשותף הרחב ביותר, ולקהלים בהיקף הדרוש להוביל לשינוי שהוא ביקש לחולל. אם המחיר מוצדק – אפשר להתווכח.

לסיכום:

"מוסריות" הוא קריאה נוקבת לשיקום הערכות ההדדית והטוב המשותף, מתוך הבנה שרק חברה מוסרית, דואגת ומחויבת תוכל להבטיח את עתידה של הדמוקרטיה והחירות. זקס קורא לאדם לקחת אחריות לא רק על עצמו, אלא גם על סביבתו, מתוך הבנה שהחיים המשותפים הם הבסיס לקיום אנושי משמעותי. וכך כותב זקס: "אם חשוב לנו עתיד הדמוקרטיה, חובתנו להחיות את תפיסת המוסר המשותף הקושרת אותנו זה לזה בעבותות של חמלה ואכפתיות הדדיות. אין חירות בלי מוסר, אין חופש בלי אחריות, ואין 'אני' בר קיימא בלי 'אנחנו' איתן".

לימוד בחברותא / קבוצות (שעה)

(א) תקציר (5 דקות)

קריאה שקטה של התקציר.

(ב) שיתוף פסקה מתוך הספר (15 דקות, 5 דקות למשתתף) ניתן לחבר משימה ב'ג' ביחד.

שתפו את החברים והחברות בפסקה אחת מתוך הספר שדיברה אליכם במיוחד או יצרה חיבור עמוק לדבריו, נמקו את בחירתכם, או התייחסו לשאלות הבאות:

- « עשו סבב ראשוני בין המשתתפים והמשתתפות בקבוצה.
- « האם עלו פסקאות משותפות? או התייחסו לשאלות במשימה ג'.

(ג) שיח עמיתים - מבט אישי (15 דקות)

- « האם אתה מזהה בחיך תהליכים של מעבר מ"אנחנו" ל"אני"? כיצד זה בא לידי ביטוי?
- « באילו מצבים הרגשת בידוד או ניתוק מהקהילה, וכיצד הדבר השפיע עליך?
- « מהו לדעתך "טוב משותף"? האם אתה פועל למענו ביומיום?
- « האם יש לך אחריות כלפי החברה שסביבך? כיצד אתה מבטא אותה?
- « כיצד השפיע הספר עליך באופן אישי? האם הוא גרם לך לחשוב או לשנות דעה כלשהי?
- « כיצד הייתם יוצרים בביה"ס שיח מוסרי שאינו מבוסס רק על משמעת או חוקים, אלא על אחריות הדדית?

(ד) דיון בעקבות פסקה מורחבת מן הספר (15 דקות)

קראו פסקה זו, התייחסו לשאלות המופיעות ובחרו שאלה אחת להצגה בפני המליאה:

"...קראתי למעבר מ"אנחנו" ל"אני" שינוי אקלים תרבותי, אבל יש הבדל בינו לבין שינוי האקלים הסביבתי. כי כדי להשפיע באופן ממשי מל שינוי האקלים הסביבתי צריכים מיליארדי אנשים לשנות את אורחותיהם, זאת משום שהסביבה היא גלובלית. אבל התרבות היא דבר מקומי יותר, בפרט בכל הנוגע לטון ולתוכן של מערכות היחסים שלנו. כדי להתחיל לחולל שינוי, כל שאנו צריכים לעשות הוא לשנות את עצמנו, לפעול במוסריות. להתעניין ברווחתם של אחרים. להיות אנשים שאפשר לסמוך עליהם. לתת. להתנדב. להקשיב. לחייך. להיות רגישים, נדיבים, אכפתיים. לעשות כל אחד מהצעדים הללו משמעו לחולל שינוי מידי, לא רק בחיינו אלא גם בחיי אחרים הנוגעים בהם. מוסר פירושו נטילת אחריות אישית, איש איש במעגלי המגע שלו. כדי שחיינו ישתנו איננו צריכים לחכות שהעולם ישתנה." (עמוד 337)

"...החיפוש בגוגל המותאם לחיפושים קודמים שלנו, האלגוריתם של פייסבוק המתאים את הפיד שלנו לדברים ולחברים שמצאו חן בעינינו בעבר, וצריכת חדשות דרך נעקבי הטוויטר שלנו ולא בעזרת כלי תקשורת מסורתיים — כל אלה גורמים לנו שנהיה מוקפים בעיקר באנשים דומים לנו שדעותיהם, ודעותיהם הקדומות, דומות לשלנו. הזכרתי לעיל את הממצא של קאס סאנסטיין מהרווארד כי כאשר אנו מקיפים את עצמנו באנשים שעמדותיהם זהות לשלנו אנו נעשים קיצוניים יותר.

עלינו לחדש את מפגשי הפנים אל פנים עם אנשים שאינם כמונו, ולהיווכח שאפשר לחלוק בחריפות על דעותיהם ועדיין להישאר חברים. במפגשים האלה אנו מגלים שהאנשים שאינם כמונו הם פשוט אנשים, כמונו. בכל פעם שאנו מושיטים את יד הידידות לאדם שאינו כמונו, שמעמדו אן אמונתו או צבעו שונים משלנו, אנו מרפאים אחד מן השברים של עולמנו הפצוע..." (עמוד 339)

"...ברית יוצרת קהילת מוסר. היא מלכדת אנשים בעבותות של אכפתיות ואחריות הדדית. היא יכולה להיות עצומה: אני מאמין שיש ברית של סולידריות אנושית המלכדת את כל שבעת מיליארדי בני האדם החיים היום ומחייבת אותם בהתנהגות אחראית כלפי הסביבה לשמירה על זכויות האדם ולהפגת העוני למען הדורות שטרם נולדו אך היא יכולה גם להיות קטנה ואישית: הפשוטה בדוגמאות היא ברית הנישואים. בעל ורעיה מתחייבים זה לזה, התחייבות שאין לה תאריך תפוגה, לחלוק את חייהם.

העניין בברית איננו גודל הקבוצה הכלולה בה, אלא המחויבות. לב הברית הוא קבלת האחריות על אחרים, מתוך ידיעה שהם מקבלים אחריות עלינו. לא העושר ולא הכוח חשובים בברית, אלא התמורה המתחוללת בי כשנפשי נקשרת בעולם הגדול מן העצמי שלי. בריתות מרפאות את מה שנפגע לפעמים בידי שווקים ומדינות." (עמוד 341)

חתימת הספר:

"...ולבסוף, אני מקווה שנבקיע מעידן זה של ריחוק ובידוד במינון מוגבר של מה שחסר לרובנו: ה"אנחנו" המתחולל בכל פעם ששני אנשים או יותר מתקבצים פנים אל פנים ונפש נוגעת בנפש. ה"אנחנו" שהוא לב הווייתנו כיצורים חברתיים, ואשר התקשורת האלקטרונית, יעילה ככל שתהיה, לא תוכל לעולם לספק לו תחליף מלא.

הגל או סנטיאנה: זאת הברירה. כשהעולם יתאושש מהמגפה, נוכל לפעול להשבת עטרת החברה שלנו ליושנה, או להשתמש במשבר כהזדמנות נדירה לחיזוק יסודות ה"יחד" שלנו שהתערערו במרוץ מוגזם אחר העצמי. הבחירה היא שלנו, וזמנה הוא עכשיו." (עמוד 358)

שאלות חינוכיות לצוותי ניהול בתי ספר — בעקבות דברי זקס:

- < כיצד אתם כיושבי הנהלת בית הספר יוזמים או מעודדים מעבר מהתמקדות ב"אני" ליצירת תרבות של "אנחנו" - קהילה ערכית, אכפתית ומחויבת?
- < אילו דוגמאות תוכלו להביא לפעולות שמקדמות אחריות אישית של תלמידים וצוות, מתוך הבנה שמוסריות מתחילה בשינוי עצמי ובהשפעה על הסביבה הקרובה?
- < כיצד אתם מתמודדים עם תופעת "תאי ההדוד" (Echo Chambers) שמעצימים קיטוב ודעות קדומות, ומעודדים שיח פתוח ומפגשים בין תלמידים מרקעים ודעות מגוונים?
- < באילו דרכים אתם מעודדים מפגשים פנים אל פנים בין תלמידים ואנשי צוות בעלי השקפות שונות, ומטפחים תרבות של כבוד הדדי גם במחלוקת?
- < כיצד אתם יוצרים "בריתות" - מחויבות הדדית וערכות - בין חברי הקהילה הבית-ספרית, מעבר להסכמים פורמליים או אינטרסים אישיים?
- < כיצד אתם מהווים דוגמה אישית לאחריות מוסרית, לנדיבות, להקשבה ולרגישות, ואיך אתם מעודדים את הצוות והתלמידים לאמץ ערכים אלה?
- < כיצד אתם מתמודדים עם אתגרי הבדידות, הריחוק והבידוד החברתי שמאפיינים את עידן התקשורת הדיגיטלית, ומחזקים את תחושת השייכות וה"אנחנו" בבית הספר?
- < כיצד אתם מתרגמים את עקרון "הברית" שמציע זקס למדיניות החינוכית ולפעילות היומיומית בבית הספר?

ה' מליאה (15 דקות)

כל קבוצה תביא למליאה התייחסות לפסקה שצוטטה לעיל תוך התייחסות לאחת השאלות.